

- 11) Budil, 2007: 69.
- 12) Budil, 2007: 70.
- 13) Budil, 2007: 77.
- 14) Fukuyama, 2002: 13.
- 15) Fukuyama, 2002: 7.
- 16) Fukuyama, 2002: 14.
- 17) Zarathuštra hovorí: „Je čas, aby si člověk vytkl svůj cíl.“
- 18) Vid. Vícovu ľudskú autoritu, ktorá je „založena na dôvere k ľuďom zkušeným, ktorí sú jedinečne rozvážni v jednání a skvěle moudří ve věcech myšlení.“ Citované v Budil, 2007: 23.
- 19) Budil, 2007: 29.
- 20) Fukuyama, 2002: 62.
- 21) Fukuyama, 2002: 137.
- 22) Fukuyama, 2002: 143.
- 23) Fukuyama, 2002: 230.
- 24) Taká spoločnosť by pravdepodobne musela prekonať regionálnu úroveň (ale zachovať si alebo sa pokúšať o skupinovú súdržnosť), nájsť spoločné smerovanie, spoločnú hodnotu (napríklad slobodu), dokázala by aktívne reagovať na výzvy, podporiť impérium a svojho hegemóna (USA), obrodit' sa mravne, rozumovo aj duchovne.
- 25) Fukuyama, 2002: 15.
- 26) Fukuyama, 2002: 155.
- 27) Fukuyama, 2002: 157.
- 28) Vid. Budil, 2007: 30 – 31.
- 29) Fukuyama, 2002: 315.
- 30) Merton, 2007: 128 – 129.

Svatava Heinlová

The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment

BROADIE A. (ED.) (2005): Cambridge, Cambridge University Press, 366 s.

Recenzovaný sborník *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment* představuje práce současných renomovaných autorů z různých zemí světa věnujících se problematice skotského osvícenství. Klíčovým postojem, který je zároveň stmelujícím prvkem jednotlivých příspěvků a východiskem pro praktické uspořádání sborníku, je chápání skotského osvícenství jako svébytné národní formy v rámci širokého osvícenského hnutí probíhajícího v osmnáctém století v Evropě a posléze ve Spojených státech amerických. Jednotlivé statě se na pozadí dobového kontextu snaží dobrat specifického charakteru skotského osvícenství a jeho celospolečenského vlivu, což je podle mého názoru nejvlastnějším a nejcennějším přínosem tohoto sborníku.

Právě toto nazírání na osvícenství ne jako na jednotný blok problémů dané doby s jejich univerzálním řešením je významným posunem v chápání tohoto dějinného období. Nutno připustit, že toto pojetí zřejmě všeobecně ve vyšší míře představuje novum pro českou veřejnost závislou mnohdy na nečetné původní a překladové produkci k tomuto tématu, než tomu může být např. v anglosaském světě, kde lze asi od osmdesátých let dvacátého století sledovat směřování od zevšeobecňování historických procesů k důrazu na mnohostrannou kulturně-sociální podmíněnost časově, místně a okolnostně vymezené individuální situace. Tento postoj například zásadně obhajuje Jeremy Black ve své knize *Evropa osmnáctého století* z roku 1990, která vyšla v českém překladu v roce 2003: „Kosmopolitní charakter republiky vzdělanců a podobnost metafor jako *lumiére* a osvícenství vedl tehdejší i dnešní komentátory k přecenění úlohy společných

znaků a nedocení významu různých národních rysů a myšlenkových tradic. V podstatě je právě ona rozmanitost myšlení osmnáctého věku tak zajímavá. Lidé si kladli různé otázky, využívali odlišné postupy a docházeli k různým odpovědím.“ (BLACK, Samuel, 2003, s. 253) Lze tu jistě vysledovat spojitost se současným trendem v historiografii, který je charakterizován nástupem disciplín jako jsou sociální dějiny, mikrohistorie či historická antropologie, a to právě v 80. letech 20. století.

Zejména pro českého uživatele zabývajícího se problematikou skotského osvícenství tak recenzovaný sborník představuje ucelený zdroj informací a (oproti monografiím jako např. *The Scottish Nation. 1700 – 2000* T. M. Devina nebo *Capital of the Mind. How Edinburgh Changed the World* Jamese Buchana) různorodých pohledů na danou problematiku v jednom svazku, a to na základě současné, aktuální metodologie. Představuje nejenom protipól dřívějšímu chápání, ale zároveň otevírá cestu k novým, dříve opomíjeným oblastem badatelského zájmu. Vždyť dosavadní tituly dostupné na českém knižním trhu v naprosté většině (až na ty nejsoučasnější jako např. *Kultura a život v raném novověku III. Náboženství, magie a osvícenství* Richarda Van Dälmena a výjimky typu výše zmíněného titulu Jeremy Blacka a do jisté míry titulu *Evropa a osvícenství* Ulricha im Hofa) zastávají právě ono dřívější, zevšeobecňující hledisko, v případě starších českých publikací jako *Osvícenství – věk rozumu* Jana Halady navíc tendenčně zabarvené, poplatné ideologii své doby a protknuté socialistickou rétorikou. Tato tradiční díla upínají pozornost především k francouzskému osvícenství, které se tak stává až synonymem osvícenství vůbec, a dalším národním podobám osvícenství věnují omezenou pozornost. Co se týče skotského osvícenství, to, ačkoli pojem „Scottish Enlightenment“ byl ustanoven již v roce 1900, je dlouho, prakticky až do současnosti, prezentováno jako součást anglického, popřípadě britského osvícenství, a redukováno na analýzu názorů a děl několika málo skotských autorů, zejména Davida Huma a Adama Smithe, v mnohem menší míře pak též Francise Hutchesona a Thomase Reida, přičemž zcela okrajově, většinou pouhým výčtem, jsou zmiňováni další představitelé skotského osvícenství, což je příklad i takového díla jako *Novověká filosofie. II. Od Newtona po Rousseaua* Wolfganga Röda, kterému ovšem kromě nejobsáhlejšího výčtu jmen nelze upřít rovněž cenné srovnání Reida s Humem a Reida s Kantem.

Sborník *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment* splácí v tomto směru letitý dluh skotskému osvícenství, když věnuje prostor hledání jeho specifického místa v kontextu evropského a světového dění v 18. století a analýze jeho názorové základny, která rozhodujícím způsobem přispěla ke vzniku věd o člověku, a přinesla zásadní díla, k nimž se podnes obrazejí odborníci pro nalézání souvislostí a inspirace.

Součástí sborníku jsou chronologický přehled událostí vztahujících se k skotskému osvícenství, stručná profesní vizitka jednotlivých příspěvovatelů, soupis vybrané bibliografie a zasvěcený úvod, jehož autorem (stejně tak jako dvou dalších příspěvků) je editor sborníku Alexander Broadie, profesor logiky a rétoriky na University of Glasgow a člen Královské společnosti v Edinburghu. Celkem sedmáct příspěvků

sborníku je promyšleně tematicky řazeno tak, aby se jich vždy několik, z různých pozic, věnovalo úžeji vymezené oblasti zájmu a vytvářelo tak její plastičtější obraz, přičemž je zároveň uplatněno chronologické hledisko. Nejdříve je v první sérii příspěvků diskutována otázka kontextu vzniku skotského osvícenství, jeho „předosvícenského podhoubí“, a v závěrečných dvou sériích otázka recepce názorů skotských osvícenců a jejich vlivu na myšlenkové procesy i politické postoje v Evropě a Americe, s následným zhodnocením podoby skotského osvícenství v jeho vrcholné fázi, v první polovině devatenáctého století. Příspěvky uvnitř tohoto rámce pak hodnotí a interpretují (s akcentem na povahu lidské mysli a lidské přirozenosti, na sociálnost a socializaci lidské společnosti) přínos skotských osvícenců k řešení otázek morální filozofie, jejich podíl na rozvoji politické, ekonomické a právní teorie, teorie státu a historiografie a na položení základů k oborům jako jsou antropologie a sociologie.

Při četbě jednotlivých příspěvků dospíváme k zajímavému poznatku: ne jenom že osvícenské hnutí jako takové nepředstavuje jednotlivý názorový blok, jednotlivým názorovým blokem není ani samotné skotské osvícenství. Naopak, i to se (při zachování svých charakteristických rysů odlišujících ho od ostatních národních osvícenství) vyznačuje pluralitou postojů, koexistujících buď vedle sebe ve vzácně inspirující symbióze, nebo střídajících se v závislosti na daných kulturně společenských okolnostech a stávající úrovni lidského vědění v tom kterém stádiu skotského osvícenství. Názorovou rozdílností se zaobírá soustředěně například Luigi Turco ve své stati *Moral Sense and the Foundation of Morals*, v níž si klade za cíl ukázat morální teorie Francise Hutchesona, Davida Huma a Adama Smithe jako soupeřící systémy a posléze je konfrontovat s kritickým postojem Thomase Reida vůči nim. Podobně Knud Haakonssen ve stati *Natural jurisprudence of the theory of justice* si všímá názorového vývoje od Francise Hutchesona ve 20. letech 18. století po Dugalda Stewarta o století později, kdy se na pozadí postoje dvou věkově a názorově odlišných skupin skotských myslitelů (Francis Hutcheson, David Hume a Adam Smith vs. Thomas Reid, James Oswald, James Beattie a Dugald Stewart) k otázce po smyslovém či rozumovém původu morálnosti věnuje dobovému pohledu na problém, zda potřeba spravedlnosti je či není vrozenou, neodmyslitelnou součástí lidské přirozenosti. I v dalších příspěvcích sledujeme, jak byly názory představitelů prvního období postupně doplňovány, a i překonávány, aniž by přitom jednotliví myslitelé pouštěli ze zřetelů oblasti zájmu určené konkrétní skotskou skutečností a zkušeností. Ty hrály, jak si všímají především, nikoli však výhradně, statě z první série, zabývající se identifikací osvícenského podhoubí, v skotském osvícenství stěžejní roli.

Směrování skotského osvícenství totiž vyplynulo z tehdejší skotské reality a bylo, na rozdíl od ostatních zemí, podmíněno zápasem o zachování Skotska jakožto svébytného národního útvaru. Francis Hutcheson, David Hume, John Millar, Adam Ferguson, William Robertson, Adam Smith, Thomas Reid a mnozí další totiž reagovali na to, co bylo v popředí zájmu celé skotské společnosti začátku osmnáctého století, jež se po přijetí tzv. parlamentní unie s Anglií (The Union of the Parliaments) v roce 1707 ocitla

na dějinné křižovatce. Skotové si kladli existenční otázku: Jak zaostalé a stagnující Skotsko přežije a jak se bude moci úspěšně rozvíjet v podmínkách vzniklé unie s novým komplexem vztahů, aniž by ztratilo svobodu a stalo se hospodářským vazalem anglické dynamické ekonomiky představující světovou špičku? Neméně podstatnou otázkou bylo, zda v novém, dravém systému nebude muset skotská společnost upustit od svých tradičních morálních hodnot a společenské soudržnosti.

Zejména v druhé polovině osmnáctého století pak tehdejší britská společnost cítila rovněž potřebu pochopit, popsat a ustanovit vztah mezi jednotlivými vrstvami obyvatelstva, které díky změně společensko-hospodářským podmínkám vstupovaly do nových vzájemných vztahů. Odtud pramení zvýšená intenzita vypracovávání ekonomických, politických, právních a sociálních teorií. Na konci osmnáctého a začátku devatenáctého století dostupné teoretické zdroje, jako např. *Bohatství národů* (*Wealth of Nations*) Adama Smitha z roku 1776, neodpovídaly již dobře aktuální situaci a myslitelé 1. poloviny 19. století byli nuceni formulovat zákonitosti společensko-hospodářských vztahů nově, v souladu s nově vzniklými potřebami.

K tomu, že to, co činí skotské osvícenství svébytným, je právě přítomnost skotské reality v dílech skotských osvíceneckých autorů, se ve svém Úvodu vyjadřuje i Alexander Broadie. Řečeno jeho slovy, ačkoli jsou Skotové otevření myšlenkám zvenčí, mimo území Skotska, diskutují-li o politice, ekonomice, sociálních strukturách, vzdělávání, právu a náboženství, diskutují o nich v dimenzích národního kontextu a pod vlivem tří specificky skotských institucí: Skotské církve, tedy Kirk, právního systému a univerzit, a to tím spíše, a to je dalším skotským specifickým, že ve velké míře na význačných postech spoluúčastí jejich běh. Důležitou roli těchto institucí uznává a do jisté míry kořeny skotského osvícenství spatřuje v nábožensko-politicko-ekonomickém kontextu i Roger Emerson ve svém příspěvku *The Context of the Scottish Enlightenment*. Za další faktor prioritního významu považuje geografické podmínky, což může některým odborníkům připadat jako překvapivé nebo překonané stanovisko. Nicméně, v Emersově pojetí geografie Skotska s dlouhým pobřežím učinila ze Skotů mořeplavce a krátké, špatně splavné a k v nitrozemské přepravě nevhodné řeky společně se zdrojem nerostných surovin v nedostatečné blízkosti populačních center později, v první čtvrtině devatenáctého století, přispěly ke skonstruování parního stroje. Pověštině neúrodná půda ovlivnila i charakter hospodářství (zkvalitňování půdy, textilní výroba, výroba bělidel a barviv), a demografický profil. Vedla k chudobě a vysoké emigraci, v případě zejména obyvatel Highlands a Borders do vojenských služeb, a obyvatel Lowlands za řemeslem, čímž se zvýšil zájem o zejména odborné vzdělávání. Na prahu osvícenství tak Skotové již chápali, že prosperitu země ovlivňuje vzdělanost, zefektivnění výroby a uplatnění vědy.

Co se týče náboženského kontextu, žádný z příspěvků ve sborníku se bohužel nezabývá přímo otázkou, zda a do jaké míry se kalvinismus jakožto skotské státní náboženství podílel na utváření specifčnosti skotského osvícenství a na nebývalém

hospodářském rozkvětu Skotska mezi lety 1760 až zhruba 1815 svým apelem na praktičnost a postulováním práce jako křesťanské povinnosti („radostná práce na vinici Páně“), které, jak se domnívají někteří badatelé, mezi nimi např. Ulrich im Hof v práci *Evropa a osvícenství*, ve svých důsledcích vedlo v 18. století k většímu rozkvětu a bohatství právě protestantských, a ne katolických zemích. (HOF im, Ulrich, 2001, s. 161) Na s. 145 své knihy Im Hof dále uvádí: „Protestantským církvím jako takovým nechyběly určité předpoklady pro přejímání osvícenských myšlenek. Četba bible podporovala racionální vzdělání, věřící byli zvyklí interpretovat text pomocí filologických prostředků, a to vše bylo pro laiky přínosem. (...) Pocit kolegiality při spravování Boží církve mohl být přínosem.“ (HOF im, Ulrich, 2001, s. 145) Na osobní morální čistotu každého jednotlivce, jeho ukázněnost a občanskou zodpovědnost a na společenskou soudržnost bylo názíráno jako na základní podmínku nezbytnou ke spáse celé komunity (a jistěže i církve jako takové). Z tohoto pohledu měl podle mého názoru požadavek morální čistoty velmi praktický a racionální základ. Vztahem víry a racionálna se zabývá příspěvek *Religion and Rational Theology*, který jeho autor, M. A. Stewart, dělí na podkapitoly nazvané *The Early-Eighteenth Century Debate*, *Hume on Religion* a *After Hume*. Avšak zda se pracovní étos protestantské církve sblížoval s osvícenskou představou povinnosti a zodpovědnosti, se ani zde nedovídáme, neboť oblast zájmu je v tomto příspěvku posunuta jiným směrem. Nicméně, je nepopíratelné, že presbyteriánská společnost kladla důraz na individuální příspěvek k prosperitě celku, a tato tradice pak určovala základní rysy skotského osvícenství. Z této perspektivy činí morální a společenské zásady kalvinismu z tohoto náboženství intelektuální základnu skotského osvícenství, které hodnotám jako ctnost, osobní zodpovědnost, racionalita, snaha po zdokonalení a praktický užitek připisovalo zásadní význam.

V osmnáctém století dochází v myšlení a jednání skotské presbyteriánské společnosti k odklonu od původně hlavní oblasti zájmu, tj. udržení si přízně Boha. Děje se tak v reakci na změněnou realitu pozemského života, a také v důsledku názorových střetů uvnitř samotné Skotské církve, kde postupně nabývají převahy nové postoje. Ten aspekt kalvinistická tradice, který zdůrazňoval zájem o člověka, kolem roku 1750 umožnil nástup liberálnějších postojů uvnitř Církve, když Umírnění Williama Robertsona, ač žádní radikálové, ale naopak političtí konzervativci, získali převahu nad v té době již oslabeným ortodoxním puritanismem a vnesli do politiky Skotské církve pragmatické praktiky podobné těm ze světské sféry.

Schopnost skotské společnosti 1. třetiny 18. století pružně reagovat na změněné společenské podmínky, konkrétně rozpoznat přede všemi rázný vstup nového elementu na politickou scénu, a to obchodu jako hybného faktoru rozvoje hospodářských a společenských vztahů, vyzdvihuje ve své stati *The Political Theory of the Scottish Enlightenment* Fania Oz-Salzbergerová. Eminentní zájem tehdejšího Skotska o ekonomiku a o chod a formu státu všeobecně chápe správně jako důsledek nelehkého, existenčně podmíněného rozhodnutí obětovat státní samostatnost výhodnějšímu

členství v britském společenství a soustředěné snahy uchovat si v tomto spojení co nejvíce ze své suverenity a národní identity. Odštěpení politické ekonomie z morální filozofie a její ustanovení jakožto praktického nástroje politiky postaveného na vědeckých, newtonovských základech považuje Oz-Salzbergerová za nezávadnější skotský počin a průlomovou alternativu aristotelskému pojetí politiky. Nemalé zásluhy na inspirování tohoto procesu připisuje Montesquieuovu Duchu zákonů a za jeho formování Davidu Humovi, Adamu Smithovi, Johnu Millarovi a Adamu Fergusonovi, a všímá si odlišnosti jejich pohledů. Andrew S. Skinner ve svém příspěvku *Economic theory* pak tuto řadu rozšiřuje o další jména jako Henry Home, Lord Kames, Francis Hutcheson, a zejména Sir James Stewart, které uvádí v souvislosti s tzv. teorií stádií, tj. ideou neustálého pokroku lidstva od jednoduchosti k dokonalosti, tedy teorií, kterou skotští osvícenští myslitelé vtiskli podobu řadě oblastí od ekonomie a politiky po historii, sociologii a antropologii. Způsobem, jakým se toho v jednotlivých oblastech jednotliví myslitelé zhostili, a kontextem, z něhož vycházeli, se zabývají kromě výše zmíněných, ekonomicky zaměřených příspěvků Oz-Salzbergerové a Skinnera statě 10–13: *Natural jurisprudence and the theory of justice* Knuda Haakonssena, *Legal theory* Johna W. Cairnse, *Sociality and socialisation* Christophera J. Berryho, *Historiography* Murray G. H. Pittocka a čtvrtá kapitola sborníku, *Anthropology: the 'original' of human nature*, Aarona Garretta. Zvláště Garrett na pozadí srovnání s dalšími teoriemi osmnáctého století, které v sobě spojovaly filosofické, historické a antropologické hledisko, jako Gibbonova 'filosofická historie' a 'experimentální filosofie' Lorda Monbodda, a názorů prezentovaných díly osobností jako Montesquieu a Rousseau charakterizuje specifčnost právě skotského přístupu. Považuje tuto 'skotskou směs' filosofické analýzy lidské přirozenosti a 'empirické' analýzy lidských společností, dějin lidstva a přirozeného prostředí za základ, který dal vznik vědám o člověku.

V pracích o skotském osvícenství se mnohdy setkáváme právě vzhledem k jeho výraznému zaměření na 'morální vědy' s jeho určitou zjednodušující interpretací. Jakoby ve Skotsku 18. století ani neexistoval zájem o přírodní vědy jako matematika, fyzika, astronomie, geologie či biologie. Nesporným kladem sborníku *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment* je, že podává celistvý obraz skotského osvícenství, ve všech oblastech bádání, jak v sociálních, tak přírodních vědách. Dokladem toho není zdaleka pouze příspěvek s příznačným názvem *Science in the Scottish Enlightenment* Paula Wooda. Ve sborníku je jednotlivými příspěvateli soustavně akcentována spojitost skotského osvícenského bádání s vědeckou revolucí proběhnuvší v 17. století a jeho zakotvenost v přírodě, s důrazem na aplikaci metodologických postupů přírodních věd ve vědách společenských.

Sborník *The Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment* je zdařilým příspěvkem k problematice skotského osvícenství. Podává jeho celkový přehled z nejrůznějších úhlů pohledu a uvádí na pravou míru určité dosavadní desinterpretace. Otázky týkající se role a místa člověka ve společnosti a vztahu společnosti k jednotlivci

kladené skotskými mysliteli jsou dnes stejně aktuální jako v osmnáctém století. Jako takový představuje recenzovaný sborník jak cenný zdroj informací a inspiraci pro odborníky zabývající se problematikou osvícenství, tak podnětnou četbu pro každého běžného čtenáře otevřeného diskusi o podobě současného světa.

BLACK, Jeremy (2003): *Evropa osmnáctého století*. Praha: Vyšehrad.

HOF, Im Ulrich (2001): *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.